

Tio dagar efter terroristattacken mot New York knäppte jag på radion. Det var ett av mina favoritprogram, "Spanarna". Man diskuterade den amerikanska ledningens agerande. Och så kom det: "Bush tänker så gammaltestamentligt." Allt detta tal om vedergällning och hämnd blev plötsligt begripligt: Det beror på att presidenten och hans stab tagit så starka intryck av Gamla testamentet, vars etik kan sammanfattas i formeln "öga för öga, tand för tand". Tänk så annorlunda det kunde varit om de i stället haft Nya testamentet, med vända-andra-kindens-etiken, som inspirationskälla! Så gick snacket. De allra flesta av programmets lyssnare reagerade säkert inte nämnvärt över detta. Vi är ju vana vid att Gamla testamentet, med sin krigiska stamgud och sin obevekliga vedergällningslära, framställs som den mörka bakgrund mot vilken senare tidens upplysta idéer lyser så mycket klarare.

Men förenklingar och förvrängningar blir inte sannare av att de upprepas. Som bibelforskare har jag upptäckt helt andra sidor av Gamla testamentet. Detta vill jag gärna dela med mig av. Det är olyckligt om fördomar hindrar människor från att själva stifta bekantskap med dessa fascinerande texter. Och än mer olyckligt om empati-fattiga krigshetsare får monopol på uttolkningen av budskapet. Gamla testamentet skulle nämligen kunna inspirera till helt andra handlingssätt än de aktioner som följer den mekaniska vedergällningslagens iskalla logik.

Ett hel(ig)t bibliotek

Det är till att börja med viktigt att inse att Gamla testamentet inte är *en* bok med *ett* budskap. Det är inte ens en antologi. Det är en samling böcker, ett hel(ig)t bibliotek! Som i varje välsorterat bibliotek finner vi böcker från olika epoker och av vitt skilda slag. Här finns skrönor och legender, historiska krönikor, lagtexter, ordspråk, böner, kärlekslyrik och mycket mer. Alltihop hålls på något sätt samman av en röd tråd som handlar om ett folk och deras Gud som samtidigt är alla människors Gud. Denna skriftsamling finns i olika utgåvor, med varierande innehåll. Den är känd under olika namn, något som hänger samman med att den betraktas med vördnad inom tre religioner: judendom, kristendom och islam. Inom judendomen används bl.a. *Tanak*, vilket är en förkortning av de tre huvudavdelningarna: torah (lagen / vägledningen) - neviim (profeterna) —

ketuvim (skrifterna). *Gamla testamentet* (GT) är en utpräglat kristen beteckning. Den *hebreiska bibeln* (HB) är en mer "neutral" beteckning som blivit mycket vanlig i akademiska kretsar, inte minst i USA. I fortsättningen av denna artikel använder jag förkortningen GT/HB, för att markera att den skriftsamling som i svensk tradition vanligtvis kallas Gamla testamentet inte är kristendomens egendom.

"En del texter predikar trosvisst och förhoppningsfullt att det kommer att gå illa för alla förövare av illdåd och att det därför lönar sig att vara god och barmhärtig (se t.ex. Ords 10:27-30; 11:31; 12:7). Andra texter, främst Jobs bok och en del psaltarpsalmer, ropar ut de förtvivilade frågor som föds ur oskyldigt lidande: finns det verkligen någon rättvisa?"

Vedergällning i olika versioner

Vad sägs då i GT/HB om "vedergällning"? En hel del. Låt oss börja med det välkända citatet "öga för öga, tand för tand" (2 Mos 21:24; 3 Mos 24:20). Här har vi en uråldrig formulering av en grundläggande rättvisepincip, "lika för lika". Inte särskilt sofistikerat, säger någon. Men allt hänger på tillämpningen. I Helighetslagarna i Tredje Moseboken tillämpas principen för att reglera skadestånd. Den som dödat ett djur ska ersätta det med ett nytt (3 Mos 24:18). Åberopande samma princip vill vi att försäkringsbolaget ska ersätta oss med en ny cykel eller kamera, helst en likadan. Vi kanske känner större tveksamhet inför en bokstavlig tillämpning vad gäller kroppsskador, "bruten lem för bruten lem" (3 Mos 24:19-20), men den tveksamheten kanske delades av många även på den tiden? I den s.k. Förbunds boken i Andra Moseboken innebär tillämpningen av principen "öga för öga, tand för tand" att en misshandlad slav bör frigges (2 Mos 21:26-27). Kanske därför att det var otänkbart att lemlästa en slavägare? Exemplet visar i alla fall att också den tidens jurister tillämpade de grundläggande principerna olika från fall till fall. Särskilt en form av tillämpning av "öga för öga", eller "liv för liv", var det angeläget att undvika. När en släkt hämnas på en annan kan det bli upptakten till en ständigt stegrad fejd, som i sin tur kan bli förödande för ett helt samhälle. Berättelsen i Första Mosebok 34 illustrerar detta. Våldtäkten på deras syster Dina gör Jakobssöner rasande. De ställer till med en massaker. Deras far blir, av naturliga skäl, oroad för följderna av deras hämnd.

Hur undvika sådana vendettor och våldsspiraler? Hur undvika att längtan efter rättvisa krossar drömmen om fred och säkerhet? Genom att avstå från hämnd. Även denna grundläggande princip återfinns i GT/HB! "Du skall inte ta hämnd och inte hysa vrede mot någon i ditt folk, utan du skall älska din nästa som dig själv" (3 Mos 19:18). Gott och väl, kanske någon säger, men det

lämnar ändå fältet fritt för att hata och hämnas på andra folk!? Då tycks följande utsaga från Ordspråksboken ha mer generell räckvidd: "Är din fiende hungrig, ge honom bröd, är han törstig, ge honom vatten" (Ords 25:21). Ett bibelord som skulle kunna motivera nedsläppandet av matpaket över Afghanistan, men inte bomber! Men lägg märke till motiveringen: "Då samlar du glödande kol på hans huvud och Herren skall ge dig din lön" (Ords 25:22). Vedergällningen delegeras till högsta instans. I bakgrunden skymtar övertygelsen att Gud är den yttersta garanten för att rättvisan har sin gång, till slut. Men är det verkligen så? Många gammaltestamentliga texter kretsar kring denna problematik. En del texter predikar trosvisst och förhoppningsfullt att det kommer att gå illa för alla förövare av illdåd och att det därför lönar sig att vara god och barmhärtig (se t.ex. Ords 10:27-30; 11:31; 12:7). Andra texter, främst Jobs bok och en del psaltarpsalmer, ropar ut de förtvivlade frågor som föds ur oskyldigt lidande: finns det verkligen någon rättvisa? Något slutgiltigt svar ges inte. Så är det i denna skriftsamling. Där pågår en ständig diskussion om livets stora och små frågor. En kör med många röster. En mångfald av perspektiv.

Edom-hatet

I denna mångfald finner vi många ord om kärlek och barmhärtighet men också uttryck för hat och hämndbegär. Jag arbetar just nu med ett forskningsprojekt om "Fiendebilder i Gamla testamentet". I en del av de texter jag studerar går det att finna motsvarigheter till mekanismerna i dagens propagandakrig: demoniseringen av motståndaren, bristen på empati. Det gäller inte minst en del texter som handlar om Edom, en granne i sydost. Grannstater blir ofta arvfiender. Men fallet Edom är exceptionellt. Flera efter-exiliska texter (från 500-talet f. Kr. och framåt) speglar ett oförsonligt hat, uttrycker rent av skadeglädje över Edoms förestående undergång. Varför? En teori är att edomeerna ska ha deltagit i plundringen efter babyloniernas ödeläggelse av Jerusalem år 587. Oavsett vilka historiska händelser som utlöst hatet så tycks det ha varit starkt. Det präglar en hel profetbok, Obadja (visserligen den kortaste av dem alla), och enskilda passager i flera profetböcker (Jesaja 34; 63:1-6; Jeremia 49:7-22; Hesekiel 25:12-14; Malaki 1:2-5). Den som söker vedergällning och hämnd i GT/HB får här sitt lystmäte. Ett enda citat, hämtat från Obadja (v. 18), får räcka: "Jakobs folk skall bli en eld och Josefs folk en låga, men Esaus folk blir till halm, de skall antändas och förtäras. Ingen skall överleva av Esaus folk."

Ord och inga visor. Men det är inte hela sanningen om Edom-bilden i GT/HB. På ett ställe ljuder uppmaningen: "Du skall inte visa avsky för edomeerna, ty de är dina bröder" (5 Mos 23:7). Låt oss gå vidare på temat broder-folk. Som framgick av Obadja-citatet var Esau edomeernas

stamfader, medan Jakob var israeliternas. Enligt Första Moseboken var Esau och Jakob tvillingar. Vad händer om vi läser denna välkända berättelse om syskonrivalitet som historien om två närstående nationer?

Esau och Jakob — en berättelse om hämndbegär och försoning

I denna berättelse (1 Mosebok 25 — 33) är det, överraskande nog, "hjälten" Jakob som gör sig skyldig till svek och bedrägeri. Den äldre tvillingen, Esau, blir berövad sina privilegier, "förstfödslorätten". Han fylls av hat. Mor Rebecka varnar favoritsonen Jakob: "Din bror Esau ruvar på hämnd och tänker döda dig" (1 Mos 27:42). Jakob flyr. Efter många år i landsflykt kan Jakob återvända, med hustrur och barn och stora rikedomar. Men han fruktar inför återföreningen med Esau. Storebrodern har ju all anledning att hata honom. Tänker han utkräva sin hämnd? Jakob ber i sin förtvivlan (1 Mos 32:11). I nattens ångestfyllda ensamhet brottas han med sin gud, eller kanske: med sin gudsbild (32:22-32). Varför ensam? Jo, beräkande som han var hade han skickat hela sitt stora följe i förväg, med gåvor, för att om möjligt blidka brodern. Man kommer inte ifrån att det agerandet verkar fegt. (32:13-21). Men så kommer stunden för mötet (kap. 33). Jakob bugar sig sju gånger ända ner till marken, men Esau överraskar alla genom att skynda fram och omfamna sin återfunna bror. Några gåvor behöver han inte. Så blir försoningen möjlig. Kanske kan man se denna berättelse som ett inlägg i den tidens debatt om Edom-hatet? På sätt och vis kom den att besannas. Fiendskapen avtog med tiden. Herodes den store, som kom från Idumeen (f.d. Edom) lät renovera Jerusalems tempel. När nästa stora slag om Jerusalem stod, år 70 e. Kr., stred judeer och idumeer sida vid sida mot romarna.

Jona, nationalismen och barmhärtigheten

En annan gammaltestamentlig berättelse som jag tänkt mycket på de senaste veckorna är den om Jona. Hela Jonas bok kan läsas som ett inlägg i den tidens debatt om nationalism contra universalism och om synen på "de andra". Jona, Amittajs son, omnämns i en kort notis i Kungaböckerna (2 Kung 14:25). Det framgår att han var en nationalistisk profet som backade upp Jerobeam II i dennes strävan att utvidga sitt rike.

Jona-bokens författare har låtit denne gestalt bli huvudperson i en skröna, berättad med stor humor och med ett allvarligt budskap. Jona får, som profeter brukade, ett uppdrag av Gud. Han ska bege sig till Nineve och hålla en straffpredikan. Nineve var huvudstad i det mäktiga och fruktade assyriska imperiet (vars militärmakt gjorde slut på det rike som Jerobeam II tillfälligt hade utvidgat). Men han vägrar utföra detta uppdrag! Som läsare undrar man: Varför? Var han

rädd för sin egen säkerhet? Eller kände han kanske medlidande med de stackars oskyldiga civila som skulle drabbas av den kommande katastrofen? Jona försöker i alla fall fly i motsatt riktning, ut till havs, bara för att till slut uppslukas av en stor fisk, och omsider bli utspottad igen. Då ger han upp och fogar sig.

När Jona kommit fram till Nineve håller han sin korta straffpredikan (Jona 3:4; knappast något retoriskt mästerverk) och den har — mot alla odds — en enorm effekt. Alla invånare i den stora staden gör bot och bättring. Följden blir att Gud ändrar sig och avstod från att verkställa vedergällningen (3:10). Då, berättas det, blev Jona missnöjd. Han brister ut i anklagelser mot Gud, och avslöjar samtidigt varför han hade försökt fly från uppdraget: "Jag visste ju att du är en nådig och barmhärtig Gud" (4:2). Han hade anat det från första början, att Gud tänkte ge de hatade fienderna en chans, att den stora vedergällningsaktionen i sista stund skulle ställas in! För att göra sin profet på lite bättre humör låter Gud ett kurbitsträd växa upp och ge skugga. Men när trädet vissnar ner lika snabbt som det vuxit upp blir Jona deprimerad. Boken avslutas med Herrens ord till Jona (4:10-11): "Du bekymrar dig för ett träd som du inte har lagt ner något arbete på och som du inte själv fått att växa, som kom till på en natt och försvann på en natt. Skulle då inte jag bekymra mig om Nineve, den stora staden, där det bor över 120 000 människor, som inte ens kan skilja på höger och vänster — och dessutom många djur." Med de tänkvärda orden slutar Jonaboken.

Avslutande reflektioner

Avslutningsvis vill jag betona att jag gjort ett personligt urval av texter ur Tanak / Gamla testamentet / Den hebreiska bibeln. Det är dessutom möjligt att tolka dessa texter på många olika sätt. Men jag står för mitt urval och för mina tolkningar. Detta är något som inte alltid har beaktats. Eftersom de bibliska texterna tillmäts auktoritet av många människor har var och en som gör anspråk på att uttyda dem ett stort ansvar: för sitt urval, för sin tolkning och för konsekvenserna av denna tolkning! Jag tänker bl. a. på hur berättelserna i Josuaboken om israeliternas erövring av Kanaan har använts för att legitimera "kristna" europeiska kolonistörers fördrivande eller utrotning av ursprungsbefolkningar på andra kontinenter. De berättelser jag valt ut skulle kanske kunna inspirera till att tänka ett varv till, att söka alternativ till mekanisk vedergällning, att tvinga sig att se medmänniskan i "fienden"? Det är i alla fall min förhoppning. Det antika bibliotek som vi brukar kalla Gamla testamentet imponerar genom sin inneboende mångfald, sin inbyggda pluralism. En enda Gud, men en mångfald av teologier, åsikter och synvinklar. I denna skriftsamling pågår ständigt en dialog mellan olika röster. Att bejaka

pluralismen och att hålla dialogen vid liv skulle därför kunna vara ett sätt att respektera och föra vidare det bibliska arvet idag.